

УДК 811.161.2:340.113

Н. П. Яцишин – кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Юридична термінологія як об'єкт мовознавчих досліджень

*Роботу виконано на кафедрі іноземних мов
гуманітарних спеціальностей ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто основні напрями сучасних наукових досліджень із проблем термінології, зокрема юридичної як спеціалізованої системи правових понять, що забезпечує потреби спілкування у сфері юридичної науки і практики. Увагу зосереджено на дослідженнях, присвячених типологічному зіставленню семантичної структури юридичних термінів української та англійської мов.

Ключові слова: юридичний термін, юридичний дискурс, юридична підмова, семантико-функціональний аспект, мовленнєва культура правознавців, синтез.

Яцишин Н. Ф. Юридическая терминология как объект языковедческих исследований. В статье рассмотрены основные направления современных научных исследований по проблемам терминологии и, в частности, юридической как специализированной системы правовых понятий, обеспечивающей потребности общения в сфере юридической науки и практики. Внимание сосредоточено на исследованиях, посвященных типологическому сопоставлению семантической структуры юридических терминов украинского и английского языков.

Ключевые слова: юридический термин, юридический дискурс, юридический подязык, семантико-функциональный аспект, речевая культура правоведов, синтез.

Yatsyshyn N. Law Terminology as an Object of Linguistic Research. The article discuss the main directions of modern research on problems of terminology, and legal in particular, as a specialized system of legal concepts, which provides communication needs in the field of legal science and practice. Attention is focused on research devoted to typological comparison of the semantic structure of the legal terms of Ukrainian and English.

Key words: legal terms, legal discourse, legal abetting, semantic-functional aspect, language culture of lawyers, synthesis.

Постановка наукової проблеми та її значення. Активізація інтеграційних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст. у світі, зокрема на європейському континенті, для вироблення єдиних правових стандартів, що відповідають сучасним потребам цивілізованого суспільного розвитку, потребує впорядкування та унормування, а можливо, й переструктуризації національної юридичної терміно-системи. У зв'язку із цим у надрах сучасної лінгвістики виникла нова прикладна дисципліна – термінознавство, яка поступово уточнює свої самостійні функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних галузевих спеціальностей, у нашому випадку – юридичної і, відповідно, юридичної термінології як підсистеми в межах загальної лексичної системи, яка перебуває на етапі свого становлення та розвитку. Тому вивчення закономірностей утворення юридичної термінології, її структури, перспектив розвитку стало одним із найважливіших завдань сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Юридична термінологія у контексті юридичної лінгвістики, яка й визначає основні напрями досліджень у цій галузі, а саме: історія юридичної мови, юридичне термінознавство, юридична лексикографія, юридична текстологія, юридична стилістика, порівняльне правознавство, судова лінгвістика, привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких – Н. Артикуца, С. Головатий, Ю. Зайцев, С. Кравченко, А. Ляшук, В. Протасов, П. Рабінович, О. Сербенська, В. Тертишник, І. Усенко, А. Ушаков та ін. Так, Н. Артикуца є автором статей “Юридична лінгвістика”, “Юридична мова”, “Юридична термінологія” (спільно з І. Усенко) до Юридичної енциклопедії. У цьому ж виданні вміщено статтю П. Рабіновича “Юридичний термін” [1, 472–483].

Мета статті – підсумувати результати основних наукових досліджень з проблем юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять, зосередивши увагу на типологічному зіставленні семантичної структури юридичних термінів української та англійської мов.

Завданням пропонованої роботи є: 1) визначення сутнісного значення, змісту і походження понять “юридична лінгвістика”, “юридична мова”, “юридична термінологія”, “юридичний термін”, “юридичні афоризми”; 2) аналіз основних досліджень із проблеми; 3) виявлення семантичної струк-

тури юридичних термінів в українській і англійській мовах; 4) окреслення лексико-термінологічного мінімуму, необхідного для оволодіння фаховими юридичними знаннями.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як уже зазначалося вище, юридична лінгвістика (фр. *linguistique* – мовознавство, від латин. *lingua* – мова) – міждисциплінарна галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження правових понять і категорій, мовностилістичні ресурси у сфері правової комунікації. Термін “юридична лінгвістика” вперше ввів у науковий обіг німецький учений А. Подлях у своїй праці “Юридична лінгвістика” [2].

Предметом юридичної лінгвістики є мова, яка функціонує у сферах правотворення, правозастосування і судочинства, юридичної науки та освіти. Нині і в українській, і в англійській юридичній лінгвістиці юридична мова визначилася як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними і структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативними професійними потребами в ній [1, 472]. Основними характеристиками української і, зокрема, англійської юридичних мов є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації тощо. Залежно від конкретних сфер юридичної діяльності (законодавство, судочинство, нотаріат, адвокатура, юридична наука, юридична освіта тощо) юридична мова має функціонально-стильові та жанрово-стильові особливості. Вони є предметом вивчення і юридичної науки, і мовознавства, зокрема юридичної лінгвістики.

З лінгвістичного оточення як предмет дослідження виділяється юридичний термін. За визначенням П. Рабіновича, юридичний термін – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [1, 482]. На його думку, юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах, а правове поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-сміисловою основою для окреслення термінологічного значення у вигляді дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища.

Дещо в іншому, значно ширшому контексті розглядають термінологію як об'єкт лінгвістичних досліджень М. Вербенец [3], Є. Скороходько [4], І. Гумовська [5], А. Ляшук [6], О. Минзак [7], І. Сушинська і П. Давидов [8], Т. Заплатіна [9] та деякі ін. Так, на думку М. Вербенец, за тривалий період мовознавчих досліджень в Україні не було жодної спроби системного перегляду юридичної термінології з огляду на комунікативну стратегію національної мови, а також компаративний українсько-іномовний контекст, за винятком зіставного опису української та російської юридичних терміносистем. Із такого погляду важливим є комплексний типологічний аналіз юридичної терміносистеми української мови на тлі термінотворчих процесів сучасного світу. Для цього потрібно дослідницький інтерес скерувати насамперед на:

- з'ясування відповідності терміносистеми юридичних понять української мови національній правовій системі;
- виявлення основних джерел становлення юридичної терміносистеми української мови;
- історико-філологічний аналіз формування лінгвістичних термінознавчих ідей у сфері юрислінгвістики;
- здійснення комплексного функціонально-типологічного аналізу терміносистеми української юридичної мови, звернувши увагу на кореляцію національної терміносистеми із субмовами права інших слов'янських мов, в яких спостерігається спільна тенденція до входження в європейський правовий простір;
- опрацювання принципу творення сучасного перекладного словника юридичної термінології;
- визначення тенденцій та перспектив подальшого розвитку терміносистеми української мови [3, 5–6].

Слід зазначити, що в більшості сучасних досліджень є два підходи до визначення терміна: структурно-субстанційний та функціональний. Прихильники першого з них (Д. Лотте [10] та Т. Канделаки [11]) розглядають термін як особливе слово, яке протиставляється за своєю семантичною і граматичною структурою загальноновживаному. Натомість прихильники функціонального підходу (Є. Скороходько [4], В. Лейчик [12]) вважають, що термін – це функція, тип уживання лексичної одиниці, а не особливий тип лексичної одиниці. Зокрема, Є. Скороходько розуміє термін як слово чи усталене словосполучення, що є членом такої лексико-семантичної системи, яка репрезентує певну фахову (спеціалізовану) систему понять.

Проте в цій же праці автор наводить дещо інше визначення терміна, яке, на нашу думку, більш точно визначає його сутнісне значення, а саме – “слово чи усталене словосполучення, яке виражає спеціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності, та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є ремовними саме для цієї галузі” [4, 68].

Як бачимо, засадничу різницю між терміном та “звичайним” словом Е. Скороходько вбачає не в тому, що терміну притаманні певні риси, яких немає у загальноживаного слова, або, що термін позбавлений рис, притаманних “звичайному” слову, а в сукупній характеристиці – кількісному співвідношенні ступеня виявленості кожної з цих рис. Тобто теоретично кожне слово може бути терміном, але воно стає ним тільки за умови актуалізації – виведення його з лексико-семантичної системи загальнолітературної мови і включення в систему термінів.

Одним із актуальних напрямів досліджень терміна – визначення його ознак, серед яких основними вважають системність (систематичність), однозначність, точність, стилістичну нейтральність, лаконічність, відсутність емоційної чи експресивної вираженості. Визначаючи системність як одну з основних ознак терміна, висловлюють застереження, що системні відношення термінів дійсні лише в межах термінології якоїсь галузі знань. З цього приводу серед лінгвістів поки що є певні розбіжності. На нашу думку, для правильного розуміння особливостей функціонування термінів має значення висунута А. Реформатським ідея так званого термінологічного поля, згідно з якою поле для терміна – це певна термінологія, за межами якої слово втрачає свою характеристику терміна. Тобто термін пов’язаний не з контекстом, а з термінологічним полем, яке і заміняє собою контекст. Саме за цим твердженням слід розглядати всі ознаки терміна [13, 47–51].

У порівняльно-історичному і типологічному аспектах досліджувала семантичну структуру юридичних термінів української та англійської мов А. Ляшук [6]. Результатом її спостережень за співвідношенням спільного та відмінного у вербалізації понять права у системах досліджуваних термінів стало виявлення як збігу і семантичної близькості, так і повної безеквівалентності семантичних структур одиниць, а також того, що терміни порівнюваних мов містять етнокультурні компоненти, які віддзеркалюють своєрідність правових засад обох суспільств.

З’ясовано, зокрема, що між термінами семантичних груп зіставлюваних мов є більше спільних ознак, ніж відмінних. Істотні ознаки семантичних полів збігаються: право – *law*, покарання – *punishment*, особа – *person*, суд – *court*. Збіг термінів характерний для ядра, що свідчить про подібність різних правових систем та їхню спільну логіко-понятійну основу. Проте семантичні групи порівнюваних терміносистем характеризуються різною лексичною наповнюваністю залежно від ступеня соціальної значущості позначуваних понять. За підрахунками А. Ляшук, істотні розбіжності фіксуються між семантичними групами термінів на позначення майнових правовідносин (77,7 %), юридичного документа (57,14 %), кримінального покарання (44,4 %) [6, 18].

Із зазначеними вище пов’язані й дослідження щодо запозичення українською юридичною терміносистемою юридичних терміноелементів інших мов, що зумовлено різними історичними умовами і традиціями. Так, музична та комерційна термінологія провідних європейських мов має переважно італійське походження, театральна та поштова – французьке, спортивна – англійське, навігаційна термінологія в українській, російській, англійській та деяких інших мовах складається, зокрема, з голландських лексичних елементів, реміснична та військова термінологія багатьох слов’янських мов має численні запозичення з німецької мови [9, 2].

Юридична термінологія за походженням може бути питомою національною (відповідач, держава, закон, заповіт, злочин, суд, уряд) або запозиченою, наприклад, абандон (фр.), авізо (італ.), бойкот (англ.), вексель (нім.), евтаназія (грец.), омбудсмен (швед.), юриспруденція (латин.). На основі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів утворено значну кількість юридичних термінів (експертний висновок, імунітет свідка, кримінально-виконавче право). Особливий вид запозичень – інтернаціональні терміни латинського і грецького походження (адвокат, алібі, інавгурація, конституція, політика, юстиція). Власне й саме слово “термінологія” складається з латинського елементу *terminus* – межа та грецького *logos* – вчення [1, 476].

Найпоширеніші терміни та усталені словосполучення вживаються без перекладу і передаються за допомогою транслітерації: де-факто, де-юре, персона нон грата. При цьому інтернаціоналізми слід відрізняти від екзотизмів, які означають специфічні явища правового побуту, звичаїв, державного устрою, законодавчих актів окремих країн: альтинг (ісл.), кнесет (ізра.), кортеси (ісп.), судебник (рос.), хурал (монг.), шейх (араб.).

За структурою юридичний термін може бути простим (слово) або складним (словосполучення), що характерне і для української, і для англійської мов. Терміни-слова за лексико-граматичною

належністю поділяються на іменники, прикметники, дієслова та прислівники. На думку П. Рабіновича, домінування іменникових форм зумовило субстантивний (латин. *substantivum* – іменник) характер терміносистеми права [1, 482]. Термінологічні сполучення можуть бути дво-, три-, чотири- і багатокомпонентними (права людини, притягнення до кримінальної відповідальності).

Серед юридичної термінології і номенклатурних назв дедалі більшого поширення набувають скорочені форми – аббревіатури (Європарламент, Інтерпол, НАТО, ОБСЄ, Мін'юст, ЦПК).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних учених засвідчує, з одного боку, інтенсивність розвитку юридичної термінології протягом останніх десятиліть, що пов'язано з інтернаціоналізацією і глобалізацією світового розвитку, з іншого боку – становлення і виділення окремої мовознавчої галузі – юридичної лінгвістики, у лоні якої зосереджені сьогодні усі наукові розробки актуальних проблем юридичної термінології.

Разом з тим, аналіз функціонування юридичної термінології в Україні в усіх його вимірах (процес нормотворення, мовленнєва культура фахівців, упровадження усталених стандартів юридичної термінології на рівні держави) свідчить про непослідовне вживання термінологічних одиниць, порушення мовної цілісності текстів, калькування конструкцій із російської мови, невдалу синонімію, брак адекватних юридичних понять, низький рівень мовленнєвої культури (діалектизми, русизми, полонізми тощо).

У зв'язку з цим актуальними проблемами є: подолання синонімії у правових текстах, яка ускладнює трактування правових норм і є необґрунтованою та недоречною; впровадження єдиного термінологічно вивіреного та науково обґрунтованого і з юридичного, і з лінгвістичного погляду українсько-російського словника юридичних термінів; формування мовленнєвої культури фахівців на рівні усного і писемного мовлення.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2004. – Т. 6 : Т–Я. – 768 с.
2. Podlech A. Rechtlinguistik / A. Podlech // Grimm D. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. – München, 1976. – Bd. 2. – S. 110–128.
3. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. Б. Вербенец ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. – К., 2004. – 15 с.
4. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія : навч. посіб. / Е. Ф. Скороходько. – К. : УІЛМ, 2002. – 76 с.
5. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в юридичних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 04 / І. М. Гумовська ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2000. – 19 с.
6. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. канд. ... філол. наук : 10. 02. 17 / А. М. Ляшук ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2007. – 22 с.
7. Минзак О. Афіксальні антоніми в терміносистемі права (на матеріалі англійського юридичного дискурсу [Електронний ресурс] / О. Минзак. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc-gum/Nz/89_3/statti/99.pdf
8. Сушинська І. М. Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів правознавців [Електронний ресурс] / І. М. Сушинська, П. Г. Давидов. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/articles/Kultnar/knar/knp82t2>
9. Заплітна Т. В. До проблеми генезису англійських юридичних термінів [Електронний ресурс] / Т. В. Заплітна. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Philologia/64633.doc.htm
10. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 247 с.
11. Канделаки Т. Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий / Т. Л. Канделаки // Проблемы языка науки и техники: логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии. – М. : [б. и.], 1970. – С. 230–236.
12. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 2-е изд. – М. : КомКнига, 2006. – 382 с.
13. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии : сборник. – М. : Наука, 1961. – С. 47–51.

Статтю подано до редколегії
10.03.2011 р.